

*Веска Кирилова**

ФУНКЦИОНАЛНА СУБСТИТУЦИЯ НА СРЕДНИТЕ ГЛАСНИТЕ [E–E] И НА ШИРОКАТА ГЛАСНА [E] В УСТНАТА ПРАКТИКА НА ФРЕНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Veska Kirilova

FUNCTIONAL SUBSTITUTION OF THE MIDDLE VOWELS [E–E] AND THE WIDE VOWEL [E] IN THE ORAL PRACTICE OF THE FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES

The present study examines the manifestation of some functional substitution processes occurring with the French vowels [e], [ɛ] and with the Bulgarian vowel [e] in the oral practice of the French and Bulgarian languages. The aim of the research is not only to describe the observed processes, but also to establish the substitutes of the vowels under discussion, the phonetic factors determining the substitution course and the pronunciation tendency it leads to in both languages.

Keywords: *functional substitution; French vowels [e]- [ɛ]; Bulgarian vowel [e]; oral practice.*

Настоящата разработка разглежда проявата на някои функционални субституционни процеси, настъпващи при френските гласни [e], [ɛ] и при българската гласна [e] в устната практика на френския и българския език. Целта на изследването е не само да опише наблюдаваните процеси, но и да установи кои са субституентите на разглежданите гласни, какви фонетични фактори обуславят протичането на субституцията и каква произносителна тенденция се установява в двата езика.

Ключови думи: *функционална субституция; френските гласни [e]-[ɛ]; българската гласна [e]; устна практика.*

Нормативната традиция определя правоговорната норма на даден език, но в устната реч се наблюдават различни отклонения от нея, а наложените правила изостават от реалната езикова практика. В учебниците и учебните помагала по френска фонетика и фонология нормативната вокална фонологична система е представена чрез максималния си брой – 16 фонем (12 орални и 4 носови) (Carton 1974, Nikolov 1990, Nikov 1992, Léon 1992), като колебание относно броя на вокалните фонем най-често се наблюдава при определяне на статута на нямо „e“, което не се приема от всички фонетици като фонема (Landercy, Renard 1977; Durand, Lyche 2004) поради фонологичната му неустойчивост. Липсва единно мнение и по отношение на броя на носовите фонем – нормата определя четири носови гласни – [ẽ], [œ], [õ], [ã] (Nikolov 1989, Nikov 1992, Arrivé, Gadet, Galmiche 1986, Léon 1992, Durand, Lyche 2004, Coté 2005), а устната езикова практика в различни райони на територията на Франция налага тяхното редуциране до три – [ẽ], [õ], [ã], а носовата гласна [œ] е заменена от носово [ẽ] (Martinet в Carton 1974, Tuailon 1994). Фонологичният подход на Мартине установява силно намалена употреба на гласните [œ, a, ə], поради което той ги изключва от действащата френска вокална фонологична система (Martinet в Carton 1974: 62).

* **Веска Кирилова** – доц. д-р, катедра „Романистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, v.dimitrova@ts.uni-vt.bg

Според правоговорните норми на френския книжовен език опозицията между затворено [e] и отворено [ɛ] е фонологична и ясно са описани правилата, при които се произнася всяка една от тези фонемите (Fouché 1959, Grammont 1966, Nikolov 1990). Устната практика обаче предлага други функционални решения, които биха могли да се разглеждат като субституция на гласните [e] и [ɛ] с друг звук. За разлика от френския език, българската фонологична система притежава само една фонема [e]¹, която образува корелативна двойка с тясната гласна [и] и при която също се наблюдават процеси на замяна.

Обект на настоящата разработка са някои случаи на ненормативна субституция на френските гласни [e], [ɛ] и на българската гласна [e] в устната практика на френския и българския език. Целта на изследването е да се опишат наблюдаваните процеси, да се установи кои са субституентите на разглежданите гласни, какви фонетични фактори обуславят протичането на субституцията и до какви произносителни тенденции води проявата на този процес.

1. Функционална субституция на [ɛ] и [e] в рамките на корелативната двойка [e–ɛ] в устната практика на френския език

1.1. Функционална субституция на [ɛ] с [e] и позиционен закон

Изследванията върху съвременното състояние на френския език и функционирането на неговата фонологична система в устната практика сочат, че фонетичната реализация на гласните с двоен гласеж, сред които затворено [e] и отворено [ɛ], до голяма степен се извършва съобразно действието на закона за допълнителната дистрибуция, или т.нар. *позиционен закон*. Според него в *отворена сричка под ударение* се произнасят полузатворени гласни, а в *затворена сричка под ударение* – полуотворени гласни (Léon 1992: 85), в резултат на което се извършва неутрализиране на опозицията между гласните с двоен гласеж в тази прозодична позиция². Някои от реализациите на [e] и [ɛ], съобразени с действието на този закон, съответстват на нормата, като напр. произнасяне на [e] в случаи като *été* [ete], *écouter* [ekute], *donnez* [dɔne], на [ɛ] в случаи като *père* [pe:r], *même* [mem], *chaise* [ʃe:z], но други са отклонения по отношение на нормата, напр. *il était* [ilete] вместо [ilete] (относно нормативната дистрибуция на [ɛ] и [e] вж. Nikolov 1989: 23–25).

Функционална (ненормативна) субституция на [ɛ] с [e] в *отворена сричка под ударение* може да бъде наблюдавана като регионална проява в говора на Турен: (*il avait* [ave] => [ave], *bonnet* [bɔne] => [bɔne], (*il était* [ete] => [ete] (Carton et al. 1983: 39), в този на Северна Пикрадия: *c'était* [sete] => [sete] (Carton et al. 1983: 24), (*il aurait* [ore] => [ore] (Carton et al. 1983: 25), *qu'on fait* [kɔ:fe] => [kɔ:fe] (Carton et al. 1983: 26), на Лангедок: *c'est* [se] => [se] (Carton et al. 1983: 58), на Прованс: *fais, fait* [fe] => [fe], (*tu avais* [ave] => [ave], (*tu mets* [me] => [me] (Carton et al. 1983: 51, 53), на Оверн: *reconnaît* [rkone] => [rkone] (пример на Carton et al. 1983: 72), *dès* [de] => [de], *très* [tre] => [tre] (примери на Carton et al. 1983: 70).

В лорентинския вариант на френския език дистрибуцията на [e] и [ɛ] се определя до голяма степен от позиционния закон: в отворена сричка се произнася [e], а в затворена [ɛ], въпреки наличието на системни изключения като напр. *pré* [pre], *prêt* [pre] (Durand, Lyche 2004; Walker в Gauthier 2013: 3), форми, които съвпадат с нормата и при които опозицията [e–ɛ] в една и съща прозодична позиция служи за разграничаване на думи с различен смисъл.

Според правоговорните норми на френския език, както и според позиционния закон във финална затворена сричка, би следвало да се произнася гласна с отворен гласеж. В някои френски местни говори обаче се наблюдава отклонение от това сричково ограничение и [ɛ] е заменено със затворено [e], напр. в говора на Лотарингия: *Lorraine* [lore:n], *fer* [fer] (Carton et al. 1983: 21), в този на Оверн: *viennent* [vien], *peut-être* [etr], *même* [mem] (примери на Carton et al. 1983: 70), на Нормандия и на Юра, като в последните два говора [e] обикновено придобива количествена ха-

¹ Въпреки тембровата разлика между френската затворена гласна „e“ и българската широка гласна „e“ в настоящата разработка се използва установеният символ за транскрипция на тези звукове в двата езика – [e].

² Въпреки действието на позиционния закон някои фонологични опозиции се запазват, както напр. при 1 л. ед. ч. между формите на минало несвършено време (окончание [ɛ]) и инфинитива на глаголите от 1 група (окончание [e]) (Gadet 1992: 34).

рактеристика и се произнася удължено – [e:]: *fenêtre* [f(ə)ne:t], *bête* [be:t] (Carton et al. 1983: 29–30); *neige* [ne:ʒ_o]³, *ferme* [fe:r_om_o] (Carton et al. 1983: 41), а в бретанския говор затворено [e] може да бъде както кратко, така и дълго: *faire* [fer_o], *treize* [tres], *mère* [me:r], *semaine* [səme:n] (примери на Carton et al. 1983: 33–34). В говора на Северна Пикардия също е налице замяна на [ɛ] с [e] във финална затворена сричка, дори когато съгласната в импловивна позиция е „r“: *hiver* [iver_o] (пример на Carton et al. 1983: 24), *bière* [bjer] (Carton et al. 1983: 25). Вероятна причина за този вид замяна може да се търси в интринсекните (вътрешноприсъщи) свойства на използвания в севернопикардския говор фарингален (постериоризиран) вариант на съгласната „r“. Фарингалният вариант на съгласната „r“ променя гласежа на предходната гласна (Carton et al. 1983: 24), а в случая това е гласната отворено [ɛ], която се произнася като затворено [e].

Функционална субституция на [ɛ] с [e] може да бъде наблюдавана в *неударена затворена сричка*⁴ напр. в лангедокския говор: *existaient* [egziste] => [egziste]⁵, *explique* [ɛksplik] => [esplikə]⁶ (Carton et al. 1983: 58). В тази позиция би следвало да се произнесе отворено [ɛ] по силата на правоговорните правила, но в случая, ако се съди по дадените примери, би могъл да бъде направен изводът за възможен дистантен асимилационен процес, резултат от *пренос на вокалния признак степен на отвореност* от гласната [i] към гласната [ɛ] поради учленителна антиципация.

В говора на Гренобъл – на границата на двата основни диалекта – северен и южен, се извършва субституция на [ɛ] с [e] както в *ударена*, така и в *неударена* сричка. Следователно позиционният закон, който се отнася до ударената позиция на гласните с двоен гласеж, разширява периметъра си на действие върху гласните в *неударена* сричка и функционира както в южните говори (Durand, Lyche в Lenzen 2008: 11).

1.2. Функционална субституция на [e] с [ɛ]

В някои източни говори на територията на Франция се наблюдава употребата на [ɛ] вместо [e] в прозодична позиция и във вид на сричката, в които нормата изисква произнасяне на [e]. Такива са случаите на замяна на [e] с [ɛ] във *финална отворена сричка*, определени от Гаде като характерни за френския просторечен говор: *poignée* [pwaje] => [pwajeɛ] (Gadet 1992: 34). Тази замяна е налице в нормандския говор – *André* [ɑdre], *pensé* [pɑsɛ] (Carton et al. 1983: 29–30), и е потвърдена от изследване на Валтер в говора на Ламанш (Walter 1982). Тя е характерна също за района на Ко (Schortz в Hall 2007: 11), а понякога се наблюдава в отворена сричка, но в *неударена позиция*, напр. в гасконския говор: *était* [ete], *éventré* [evã'tre], *les restes* [lerrestə] (с характерното удвояване на сонорната съгласна в началото на ударената сричка) (Carton et al. 1983: 61–62), в говора на Оверн: *région* [reʒjõ] (пример на Carton et al. 1983: 72). Картон посочва като обща особеност за френския източен говор тенденцията към отваряне на претонично (предударено) [e]: *téléphone* [tɛləfɔn] (Carton 1974: 87). Прави впечатление произнасянето на [ɛ] в сричката, предхождаща претоничната, т.е. в първата сричка на думата. Тази фонетична промяна би могла да бъде обяснена с *дистантен асимилационен процес* резултат от артикулационна антиципация: учленителните органи изпреварващо се конфигурират за произнасяне на [ɛ] в претоничната сричка, в резултат на което [e] от сричката, предхождаща претоничната, се произнася също отворено.

В белгийския вариант на френския език опозицията между [e] и [ɛ] е запазена като цяло във финална отворена сричка (Hambye, Francard, Simon в Francard 2010: 119; Pohl 1983: 37), което позволява например разграничаване на формата в 1 л. ед.ч. на просто бъдеще време (*je mettrai* [-e]) от тази за 1 л. ед.ч. в сегашно време на условно наклонение (*je mettrais* [-ɛ]) (Hambye, Francard, Simon в Francard 2010: 119). Субституция на [e] с [ɛ] се наблюдава в едносричните думи: *les* [le] вм. [ɛ], *ces* [sɛ] вм. [se], *mes* [mɛ] вм. [me], *tes* [tɛ] вм. [te], *ses* [sɛ] вм. [se], но тези произносителни

³ Символът [ɔ], придружаващ съгласен звук, обозначава обеззвучаване на звучна съгласна.

⁴ В лангедокския говор е възможно също и произнасяне на отворено [ɛ] в ударена затворена сричка, като тази гласна е силно затворен вариант на отвореното [ɛ] – [ɛ_o]: *domaine* [domɛ_on] (Carton et al. 1983: 58).

⁵ Словоформата *existaient* [egziste] е произнесена с финално затворено [e] съобразно действието на позиционния закон.

⁶ Произнасянето на глаголната форма „explique“ като [esplikə] е резултат от изпадане на съгласната [k.]

форми се приемат като архаизми (Hambye, Francard, Simon в Francard 2010: 119). Анкети, проведени към момента на изследването, направено от Франкар (Francard 2010: 120), сочат обаче, че в Западна Белгия опозицията между [e] и [ɛ] е в процес на неутрализиране във финална отворена сричка (Francard 2010: 120).

2. Функционална субституция на гласните [e] и [ɛ] извън серията на корелативната двойка [e–ɛ] в устната практика на френския език

2.1. Функционална субституция на [e] и [ɛ] с [a]

Субституцията на [ɛ] с [a] е характерна за френския просторечен говор и се наблюдава в сричка, затворена от вибрантната “r”: *personnel* => [paʁsɔnal] (Gadet 1992: 33). Идентична промяна протича и в говора на остров Принц Едуард без оглед на позицията на гласната спрямо ударението: *chercher* => [ʃarʃe]⁷, *certaine* => [sartɛn], *misère* => [miza:r], *affaire* => [afa:r], *rouvert* => [ruva:r] (Ryan 2003: 126). Като се има предвид, че съгласната “r” упражнява отварящ ефект върху гласната, намираща се в затворената от нея сричката, замаяната на [ɛ] с [a] би могла да бъде обяснена като резултат от *засиленото действие на отварящия ѝ ефект*. Този субституционен процес протича също и когато гласната [ɛ] се намира пред изпаднала финална съгласна [r], фонетична промяна, която се обяснява с факта, че говорещите пазят в съзнанието си латентната съгласна [r] в словоформата – тя продължава да упражнява отварящия си ефект върху предходната гласна: *manière* [manja:], *travers* [trava:], *cher* [ʃa:], *fier* [fja:] (Ryan 2003: 126). Някои лингвисти определят субституцията на [ɛ] с [a] като архаизъм, тъй като някога във френския език гласната [ɛ], последвана от [r] или от [r] + *съгл.*, независимо от позицията си спрямо ударението, често се е отваряла до [a]: *Piarre* вместо *Pierre*, *place Maubart* вместо *Maubert* (Bourciez 1982).

В говора на остров Принц Едуард субституция на [e] с [a] може да се прояви в *отворена сричка*, последвана от съгласната [r] на следващата сричка: *différence* [dzifarãs] (Ryan 2003: 126).

Тенденцията към отваряне на двете гласни [e] и [ɛ] пред [r] се наблюдава и в други академски говори, както и в просторечния квебекски френски (Ryan 2003: 126). Анализът на субституционните процеси на [e]/[ɛ] с [a] в контекста [e]/[ɛ] + [r], независимо дали [r] е част от същата сричка, от следващата сричка или е изпаднало във финална позиция на думата, позволява да се направи изводът, че *интрасекните* (вътрешноприсъщите) свойства на съгласната “r” са важен фонетичен фактор за протичане на процеса. Те ѝ позволяват да упражнява отварящ ефект върху предходната гласна.

2.2. Функционална субституция на [e] и [ɛ] с дифтонг

Въпреки че френската фонологична система не притежава дифтонги, гласната [e] се произнася като дифтонга [ei] в някои местни говори напр. в говора на Юра: *posé* [pozei] (Картон и др. 1983: 42), отчасти в този на Бургундия: *pré* [prei], *maigre* [meigr] (Картон и др. 1983: 47), в говора на Лотарингия, в който [e:] дифтонгира в [ei]: *ferré* [fereɪ] (Картон и др. 1983: 19), *journée* [zurnei] (Картон и др. 1983: 21). Прави впечатление, че дифтонгирането на [e] в [ei] се извършва във финална отворена сричка.

Дифтонгиране на дълго [ɛ:] се наблюдава също в квебекския вариант на френския език, процес, който би могъл да се определи като субституция на дълго [ɛ:] с дифтонга [ai]. Този вид субституция се наблюдава във *финална затворена сричка*: *rêve* [re:v] => [raiv] (Bigot, Rapen 2013: 119), *fève* [f ɛ:v] => [faiv] (Dumas 1974: 45), *deux chaises* [dø:ʃaiz] (Dumas 1974: 31). Дюма смята, че дифтонгирането на дългите гласни в квебекския вариант на френския език е начин за системно разрешаване на проблема с учленителното напрежение в контекста на затворената сричка (Дюма 1974: 51).

2.3. Функционална субституция на [ɛ] с [ø]

Функционална субституция на гласната [ɛ] с [ø] може да бъде наблюдавана в говора на Ту-рен: *ça ne se fait plus* [sansəfɔry] (с елизия на “l” във формата “plus”), *il n'avait point* [ilnavøpwɛ]

⁷ Символът [r] обозначава апико-алвеолно „r“.

(Carton et al. 1983: 38). Замяната би могла да бъде определена като *двупосочен контактен пренос на признака лабиалност* от съгласна към гласна: гласната [ɛ] е заобиколена от лабиални съгласни, които ѝ придават смислоразличителния признак лабиалност.

2.4. Функционална субституция на [ɛ] със звука [æ]

Функционална субституция на гласната [ɛ] с [æ] може да се наблюдава в квебекския вариант на френския език и в говора на Албърта във *финална отворена* сричка: *anglais* [ãglæ], *elle etait* [eletæ] (Santerre, Dumas, Walker в Rochet 1994: 446), *piquet* [pikæ], *épais* [epæ] (Eychenne 2003: 53, Eychenne 2006: 335, Bigot, Papen 2013: 19). Гласната [æ] би могла да бъде определена като алофон на [ɛ] в разглежданата прозодична позиция. Вариантите [ɛ] и [æ] се намират в допълнителна дистрибуция и съставляват позиционни варианти на фонемата /ɛ/.

3. Функционална субституция на [e] в рамките на корелативната двойка [e–и] в устната практика на българския език

Сред най-често срещаните ненормативни субституционни процеси на широката гласна [e] с друга гласна е този, осъществен в рамките на корелативната двойка [e–и].

3.1. Функционална субституция на неударено [e] с [и]

Обикновено замяната на [e] с [и] е резултат от силна *редукция*, извършена под диалектно влияние, особено характерна за източните говори и за централния балкански говор – неударените гласни се произнасят с по-слаб интензитет, а това създава условия за промяна в гласежа им: *зелено* [зилèну], *детето* [дитèту], *мед – медът* [мет – мидът], *пиле* [пйли] (Стойков 1993: 109). Субституция на неударено [e] с [и] би могла да бъде наблюдавана също и при произнасянето на чужди думи „с неясен за говорещия морфеман състав“ (Бояджиев, Тилков 1997: 238): *дескриптивна* [дескриптивна] => [дискриптивна], *дефиниция* [дефиниция] => [дифиниция], *вентилатор* [вентилатор] => [винтилатор], *привилегирован* [привилегирован] => [привилигирован] и др. (Бояджиев, Тилков 1997: 239). Сегментният контекст на проява на субституция в разглежданите примери дава основание да се говори за протичане на *дистантен асимилационен процес*. В случаи като *дескриптивна* [д(е-и)скриптивна], *дефиниция*, [д(е-и)финиция], *вентилатор* [в(е-и)нтилатор] този процес е регресивен и би могъл да бъде определен като *еднопосочен дистантен пренос на вокалния признак степен на отвореност от гласната [и] върху гласната [e]* в резултат на учленителна антиципация. Учленителните органи се конфигурират изпреварващо за произнасяне на гласната [и]. При случаи като *привилегирован* [привил(е-и)гирован] гласната [e] е изложена на влиянието на двете заобикалящи я гласни – гласната [и] от предходната и от следходната сричка, поради което настъпилата промяна при [e] би могла да бъде определена като *двупосочен дистантен пренос на вокалния признак степен на отвореност от гласната [и] върху гласната [e]*.

Възможна е също замяната на [e] с [и] след шушкава съгласна: *мълчешком* [мълчишкòм], *ечемик* [ечимйк], *филмчето* [фйльмчито], *шеговит* [шиговйт] (примери на Бояджиев, Тилков 1997: 238–239).

3.2. Функционална субституция на ударено [e] с [и]

При някои говори, като павликянския например, преходът на [e] в [и] засяга гласната [e] *под ударение*: [тйбе, нйго, дйсет, вэйл, жйна, вйчер, сйло] (Стойков 1993: 138). Този вид замяна има своята историческа обусловеност в развойния процес на българския език. Според Милетич промяната на [e] в [и] се дължи на стария квантитет на [e] – в затворена сричка тя е била дълга (Милетич в Стойков 1993: 138), а преходът на ударено [e] в [и] е преминало през междинен етап на дифтонгизиране на гласната [e] в затворена сричка: [e] => [ей] (Стойков 1993: 138). Доказателство за протичането на този процес, според Стойков, е дифтонгизирането на ударената гласна [e] в много родопски говори, както и в някои славянски езици, като чешки, украински и др. (Стойков 1993: 138).

4. Функционална субституция на гласната [e] извън серията на корелативната двойка [e–и]

4.1. Функционална субституция на гласната [e] с [y]

Функционалната субституция на [e] с [y] е характерна за някои източни говори като подбалканския и еркечкия: *чешма* => *чушма*, *череша* => *чуреша*, *дежурен* => *дужурен* (примери на Тотоманова 1992 : 110). Наблюдаваната замяна се извършва обикновено след шушкави съгласни. Идентични процеси протичат и в одринския говор след шушкава съгласна: [ичумйк, тѣнѣура, чушмѧ, чурѣша] (примери на Младенов 1984: 117). Прави впечатление, че гласната [e] е в неударена позиция. Отчитането на сегментния фоничен контекст и позицията на гласната спрямо ударението позволява да се направи изводът, че тази промяна е обусловена на сегментно и супра-сегментно ниво.

4.2. Функционална субституция на гласната [e] с [’ъ]/[ъ]

4.2.1. Субституция на гласната [e] с [’ъ]

Преходът на гласната [e] в [’ъ] е характерна особеност като цяло за източнобългарските говори и се наблюдава при контакт на *неударено* [e] със *сонорна* съгласна – л, м, р, н: [б’ол’ън, г’лад’ън, п’еп’ъл, д’ев’ър, д’ен’ъм] (Стойков 1993: 98), [в’ѣч’ър, св’ѣт’ъл] (Иванов 1994: 66). Такива са например субституционните процеси, наблюдавани в Казанлъшко, Котелско: *вечер* => [в’ѣч’ър] (Младенов 1979: 90), в шуменския говор, в който този процес протича във финална неударена сричка в глаголни форми ([в’ид’ъл, х’од’ъл]) (примери на Иванов 1994: 68) или в неударена позиция пред *твърда сричка*: [м’ъстѧ, вр’ъмѣто, д’ъца, жѣл’ъзо] (примери на Иванов 1994: 68).

Иванов сочи произнасяне на гласната [’ъ] вместо [e] в Дряновско във всички позиции: [ц’ърй, б’ъсйлкъ, зѧпов’ът, мѣн’ъ, тѣб’ъ] (Иванов 1994: 74), но от примерите, които дава той е видно, че гласната [e], обект на субституция, е в неударена позиция. Подобен процес се наблюдава в членната форма за мн. ч. [-те] – [-т’ъ]: [стѧрит’ъ, дрѣхит’ъ, мумит’ъ, кузит’ъ], [ц’ърй, б’ъсйлкъ, зѧпов’ът] (Иванов 1994: 74).

Фонетичните фактори, оказващи влияние като цяло при замяната на [e] с [’ъ], са свързани с действието на следните фактори: 1) сегментен контекст (контакт на гласната [e] със сонорна или шушкава съгласна), 2) вид на следходната сричка – твърда сричка, при някои говори и 3) позиция на гласната [e] спрямо ударението – неударена позиция.

4.2.2. Субституция на гласната [e] с [ъ]

Прегласът на [e] в [ъ] е етимологично обусловен и засяга развойния процес на няколко старобългарски гласни: стб. ъ, ѣ, ж и а в различни български говори на територията на България и извън нея, като при някои от тях той е с ограничена проява. В синхронен план тази промяна би могла да бъде разглеждана като субституция на [e] с [ъ]. Характерната за много източни говори замяна на гласната [e] с [ъ] се дължи на смесването на носовките, „при което малката носовка а е преминала в голяма носовка ж и после в гласна „ъ“, т.е. изговор [шъпа, мъ, тъ, съ] вм. *жѣтва, шѣпа, ме, те, се* (Стойков 1993: 98) (относно смесването на носовките в източните говори вж. Стойков 1993: 98). Във видинско-ломския, в краешкия говор, към границата и към Трън, замяната на [e] с [ъ] се дължи на развоен процес при еровата гласна стб. ъ – тя е преминала в [ъ], а не в „е“, както в нормативните форми на езика: [купън, стѧръц, вѣнѣц, ѳръл] (Иванов 1994: 117), [дън, пъс, овън, ѳръл, г’ладък, стѧръц] (Стойков 1993: 162). В банатския говор гласната [ъ] е застъпник на стб. ж, ѣ, а и ъ, без оглед на ударението, а сред осъществените фонични форми се наблюдава субституция на [e] с [ъ], което е нарушение по отношение на нормата: [чъдо, тъшка, чъсто, гл’ъдаш] (примери на Стойков 1993: 195).

В белослатинско-плевенския говор има частичен преход на малката носовка в голяма след [ш, ж]: [жътва, жътвѧр], но също и [шъпа, шътам], както и в кратките местоименни форми [мъ, тъ, съ] (Стойков 1993: 147). Разглежданата субституция има ограничена проява в говора на Широка лъка: [лийцъ] вместо *лице* (Стойков 1993: 133), [тѳй ѳтйдъ да бѣръ грѳздъ] вместо *той отиде да бере грозде* и т.н. (Иванов 1994: 92).

4.3. Функционална субституция на [e] с [o] или със звукосъчетанието [йо]

Функционалната замяна на гласната [e] с широката гласна [o] в устната практика на българския език е с рядка проява и може да бъде наблюдавана под диалектно влияние при употреба на притежателните местоимения за ср. р. *наше, ваше*, произнесени *нашо, вашо*, както и при притежателните местоимения в ср. р. *мое, твое*, произнесени *мойо, твойо* (Андрейчин 1942: 363).

4.4. Функционална субституция на гласната [e] с [’a]

Замяна на гласната [e] с [’a], съпроводена с палатализиране на предходната съгласна, се проявява под диалектно влияние в троянския говор пред съгласните [ж-ш]: напр. *нещо, срещам, вежда, мрежа* се произнасят съответно [н’ашту, ср’аштам, в’ажда, мр’ажа] (Стойков 1993: 108–109), с което този говор се доближава до пирдопския и тетевенския (Стойков 1993: 108; Иванов 1994: 75, 76). В пирдопския и в тетевенския говор разглежданият субституционен процес също е сегментно обусловен – в Пирдопско той се извършва пред шушкавите [ж-ш] (Стойков 1993: 113), в Тетевенско пред шушкавите съгласни [ж-ч-ш]⁸: [в’ажда, р’ажа, гр’ашка, н’ашто] (Стойков 1993: 114). В разглежданите случаи замяната би могла да бъде определена като сегментно и супрасегментно обусловена: гласната [e] се намира пред *шушкава* съгласна и е *под ударение*.

За шуменския говор е характерен частичен преглас на [e] в [’a] в *ударена* позиция пред *твърда* сричка: [дв’аста] (Иванов 1994: 68), [вр’амена, д’аца, л’абар, ср’адъ] (Стойков 1993: 105), т.нар. „ятв преглас“ на ъ >’а пред твърда сричка (Иванов 1994: 68). Подобна промяна – полупрегласен ятов изговор под ударение и пред твърда сричка, се наблюдава също и в галатския говор: [м’асту, л’ату, блаз’а, дв’а, добр’а, къд’а] (Иванов 1994: 80). Налице е действие на сричков и супрасегментен фактор при протичане на субституционния процес. Якав изговор на ъ > [’a] се наблюдава и в Сливенско, Свищовско и др. при наречия и числителни имена: [дубр’а, къд’а, дв’а] (Стойков 1993: 107) и той е етимологично обусловен.

4. Заключение

Функционалната субституция на френските средни гласни затворено [e] и отворено [ε] и на българската широка гласна [e] е често наблюдавана фонетична промяна в устната практика на двата езика. Обикновено този процес се осъществява под диалектно влияние, от една страна, в рамките на корелативната двойка [e–ε] за френския език и корелативната двойка [e–и] за българския, от друга страна, френските гласни [e]/[ε] и българската [e] са обект на субституция и от други звукове. Резултатите от настоящото изследване сочат, че във френския език и неговите диалектни разновидности субституенти на [e] са гласните: 1) [ε] (*poignée* [pwaɲe] => [pwaɲε]), 2) [a] (*différence* [dzifarãs]) и 3) дифтонгът [ei] (*pré* [prei]), субституенти на [ε] са гласните: 1) [e] (*bonnet* [bɔnε] => [bɔne]), 2) [ø] (*ça ne se fait plus* [sansøfory]), 3) [a] (*personnel* [parsɔnal]), 4) нефонологичният звук [æ] (*anglais* [ãglæ]), 5) дифтонгът [ai] (*rêve* [raiv]), а в българския език широката гласна [e] се заменя от тесните гласни: 1) [и] (*детето* [дитету], *взел* [взъл]), 2) [у] (*чешма* [чушма]), 3) [ъ]/[’ъ] (*шеша* [ш’ша], *дванайсе(м)* [дванайс’ъ]) и от широките гласни: 1) [o] (*наше* => *нашо*), 2) [’a] (*нещо* [н’ашту]).

Фонетичните фактори, които оказват влияние при протичане на субституционните процеси при френските гласни [e], [ε] и при българската [e], се проявяват на четири нива: 1) субсегментно, 2) сегментно, 3) сричково и 4) супрасегментно. На *субсегментно* ниво важна роля играят интрасекните свойства на някои звукове, напр. такъв е отварящият ефект на френската съгласна “r” (*misère* [miza:r]), мястото на учленение на фарингалния алофон на “r” и др. На *сегментно* ниво влияние оказва сегментният контекст (контакт на българската гласна [e] със сонорна или шушкава съгласна: [бъл’ън]; контакт на френската гласна [ε] с вибрантната “r”: *personnel* [parsɔnal]), от значение са и протичащите асимилационни процеси, при които се извършва пренос на фоноло-

⁸ В тетевенския говор освен пред съгласните [ж, ч, ш] ([в’ажда, р’ажа, гр’ашка, н’ашто]) е налице също якав изговор в едносрични думи (м’ат, ц’аф), както и в някои глаголни форми (м’аса, б’аса] (Стойков 1993: 114).

гичен признак. Установяват се следните видове пренос на фонологичен признак: а) *двупосочен контактен пренос на признака лабиалност* от съгласна към гласна (*il n'avait point* [ilnavɔpwɛ̃]); б) *еднопосочен дистантен пренос* на вокалния признак степен на отвореност (*explique* [eksplik] => [esplikə], *дескриптивна* [дискриптивна]), в) *двупосочен дистантен пренос* на вокалния признак степен на отвореност (*привилегирован* [привилигирован]). Ограниченията на сричковия фактор при протичане на разглежданите субституционни процеси са свързани с вида на сричката – отворена или затворена за френския език (позиционен закон), твърда сричка след гласната [e], обект на субституция в някои български говори. И в двата езика супрасегментният фактор оказва влияние при много от замените. При някои от случаите на субституция се наблюдава комбинирано действие на различни фактори: сричков и супрасегментен (при прилагане на позиционния закон във френския език; случаи на замяна на [e] с [ʼa] в *ударена* позиция пред *твърда* сричка: [dv'ɑs-ta]) или сегментен и супрасегментен (субституция на [e] с [ʼъ] при контакт със сонорна съгласна [л, м, р, н] в неударена позиция ([бѡл'ън]) за българския език).

Някои субституционни процеси при френската гласна [ɛ] и българската гласна [e] са *etimологично* обусловени (за френския език замяната на [ɛ] с [a]: *Pierre* => *Piarre*, за българския език смесването на някогашните носови гласни, довело до преход на малката носовка в голяма след [ш, ж]: [шѣпа, шѣтам]).

Анализът на наблюдаваните субституционни процеси на френските гласни [e] и [ɛ] сочи, че устната практика на френския език и неговите диатопни разновидности налагат тенденция към употреба на предни гласни – [ɛ], [e], [ø], [a], [æ], дифтонгите [ei] или [ai]. В българския език гласната [e] се заменя от две предни гласни – [и], [а], и от три задни – [у], [о] и [ъ], което дава основание да се смята, че съществува тенденция към употреба на задни гласни при протичане на функционалната субституция на широката гласна [e] с друг звук. Интерес би представлявало изследване на субституционните процеси, протичащи и при останалите гласни от двете фонологични системи – френската и българската, за да се установи дали тенденцията към учленително антериоризиране при субституция на френските гласни [e] и [ɛ] и тази към постериоризиране при българската гласна [e] е валидна като цяло за субституционните процеси на гласните от двата езика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1942:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус. // **Andreychin 1942:** Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nemus.
- Бояджиев, Тилков 1997:** Бояджиев, Т., Д. Тилков. *Фонетика на българския книжовен език*. В. Търново: Изд. “Абагар”. // **Boyadzhiev, Tilkov 1997:** Boyadzhiev, T., D. Tilkov. *Fonetika na balgarskia knizhoven ezik*. V. Tarnovo: Izd. “Abagar”.
- Иванов 1994:** Иванов, Й. *Българска диалектология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. // **Ivanov 1994:** Ivanov, Y. *Balgarska dialektologia*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.
- Младенов 1979:** Младенов, Ст. *История на българския език*. София: Изд. на БАН. // **Mladenov 1979:** Mladenov, St. *Istoria na balgarskia ezik*. Sofia: Izd. na BAN.
- Младенов 1984:** Младенов, М. Характеристика на говорите в Добруджа. – В: *Помагало по българска диалектология*. Т. Бояджиев (ред.). София: Наука и изкуство, 100–127. // **Mladenov 1984:** Mladenov, M. *Harakteristika na govorite v Dobrudzha*. – In: *Pomagalo po balgarska dialektologia*. T. Boyadzhiev (red.). Sofia: Nauka i izkustvo, 100–127.
- Стойков 1993:** Стойков, С. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН. // **Stoykov 1993:** Stoykov, S. *Balgarska dialektologia*. Sofia: Izd. na BAN.
- Тотоманова 1992:** Тотоманова, А.-М. *Из българската историческа фонетика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Totomanova 1992:** Totomanova, A.-M. *Iz balgarskata istoricheska fonetika*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Arrivé et al. 1986:** Arrivé, M. F. Gadet, M. Galmiche. *La grammaire d'aujourd'hui*. Paris: Flammarion.
- Bigot, Papen 2013:** Bigot, D. A. Papen. Sur la « norme » du français oral au Québec (et au Canada en général). – In: *Langage et société*. 2013/4, № 146, 115 – 132.

- Bourciez 1982:** Bourciez, E. et J. *Phonétique française : étude historique*. Paris: Klincksieck.
- Carton 1974:** Carton, F. *Introduction à la phonétique du français*. Paris: Bordas.
- Carton et al. 1983:** Carton, F. F. Rossi, M. Autesserre, P. Léon. *Les accents des Français*. Paris: Hachette.
- Coté 2005:** Coté, M.-H. *Phonologie française*. <<http://aix1.uottawa.ca/~mhcote/pages/Ms-PhonoFr.pdf>> [10.03.2019].
- Durand, Lyche 2004:** Durand, J., C. Lyche. Structure et variation dans quelques systèmes vocaliques du français: l'enquête. – In: *Phonologie du français contemporain (PFC)*. Version préfinale d'un article paru sous le même titre dans. Coveney, A. C. Sanders (eds). *Variation et francophonie*. Paris: L'Harmattan, 217–240.
- Dumas 1974:** Dumas, D. Durée vocalique et diphtongaison en français québécois. – In: *Cahier de linguistique*, № 4, 13–55.
- Eychenne 2003:** Eychenne, J. *Prolégomènes à une étude comparative du schwaen français: aspects méthodologiques, empiriques et théoriques*. Mémoire de DEA, Université de Toulouse-Le Mirail. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/eychenne_dea.pdf> [3.04.2019].
- Eychenne 2006:** Eychenne, J. Aspects de la phonologie du schwa dans le français contemporain optimalité, visibilité prosodique, gradience. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/Eychenne_these.pdf> [07.05.2019].
- Fouché 1959:** Fouché, P. *Prononciation française*. Paris: Klincksieck.
- Francard 2010:** Francard, M. Variation diatopique et norme endogène. Français et langues régionales en Belgique francophone. – In: *Langue française* 2010/3, № 167, 113–126.
- Gadet 1992:** Gadet, F. *Le français populaire*. Paris: PUF.
- Gauthier 2013:** Gauthier, P. Une analyse des voyelles hautes en français laurentien: la phonologie du gouvernement. <<http://homes.chass.utoronto.ca/~cla-acl/actes2013/Gauthier-2013.pdf>> [23.09.2019].
- Grammont 1966:** Grammont, M. *La prononciation française*. Paris: Librairie Delagrave.
- Hall 2007:** Hall, D. Le français de Rouen (Haute-Normandie, France): une variété de français qui représente bien sa ville. – In: *Bulletin du Projet „Phonologie du Français Contemporain“*, №7, 171–191.
- Landercy, Renard 1977:** Landercy, A., R. Renard. *Éléments de phonétique*. Bruxelles: Didier.
- Lenzen 2008:** Lenzen, R. La loi de position dans la phonologie du français contemporain. – In: *La répartition des voyelles à double timbre dans les enquêtes PFC d'Aix-Marseille, Toulouse et Roanne*. <https://www.projet-pfc.net/wpcontent/uploads/2009/02/Memoire_RoxanneLenzen.pdf> [17.02.2019].
- Léon 1992:** Léon, P. *Phonétisme et prononciation du français*. Paris: Armand Colin.
- Nikov 1992:** Nikov, M. *Phonétique générale et française*. Sofia: Presses Universitaires St. Kliment Ohridski.
- Nikolov 1990:** Nikolov, B. *Prononciation du français moderne*. Sofia: Presse Universitaires Kliment Ohridski.
- Nikolov 1989:** Nikolov, B. Manuel de phonétique française. Sofia: Presse Universitaires Kliment Ohridski.
- Morin 1988:** Morin, Y–Ch. Loi de position? – In: *Revue québécoise de linguistique*. Vol. 17. № 1, 237–242.
- Pohl 1983:** Pohl, J. Quelques caractéristiques de la phonologie du français parlé en Belgique. – In: *Langue française*. № 60(1), 30–41.
- Rochet 1994:** Rochet, B. Le français à l'ouest de l'Ontario. Tendances phonétiques du français parlé en Alberta. – In: *Langue, espace, société. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Les Presses de l'Université Laval, 433–455.
- Ryan 2003:** Ryan, R. Particularités phonétiques et phonologiques d'un parler acadien de l'Ile-du-Prince-Edouard (Canada). – In: *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos*, Vol. 2, 123–130.
- Tuailon 1994:** Tuailon, G. Le Français a-t-il quatre voyelles nasales? – In: *Communication and Cognition*, № 27, 123–132.
- Walter 1982:** Walter, H. *Enquête phonologique et variétés régionales du français*. Paris: PUF.